

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 19

Рівне – 2010

Збірник наукових праць

«Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 19. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – 309 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України
часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2010

НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ВОЛИНИ

У статті на основі археологічних джерел, здобутих під час розкопок у 2004–2009 рр., проаналізовано процеси зародження та розвитку міст Острога і Дубна у ранньому середньовіччі. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, раннє середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

В статье на основании археологических источников, полученных во время раскопок в 2004–2009 гг., проанализированы процессы зарождения и развития городов Острога и Дубна в раннем средневековье. Рассмотрены вопросы хронологии культурного слоя и комплексов, характера жилищного строительства и планирования поселений, их исторической топографии. Намечены основные этапы развития этих поселений в эпоху Киевской Руси.

Ключевые слова: Вольнь, раннее средневековье, археологические источники, городище, жилище.

In this paper, based on the archeological findings, discovered in the excavations during 2004-2009, I provide the analysis of the origination and development processes of the towns of Ostrig and Dubno in the early Middle Ages. I examine the issues of the chronology of the cultural layer and complexes, the character of dwelling construction and settlement planning, and their historical typography. I identify the main stages in the development of these settlements in the Kyiv Rus period.

Key words: Volyn, early Middle Ages, archaeological findings, cite of an ancient settlement, dwelling.

Рання історія волинських міст залишається слабо вивченою через фрагментарність та лаконічність писемних джерел, у першу чергу літописів. На сучасному етапі історичних досліджень розширити і поглибити наші знання дозволяє залучення археологічних джерел. З 2004 р. Рівненською філією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ проводяться археологічні експертизи та розкопки в містах Острозі та Дубні. Отримані нові археологічні джерела в поєднанні з результатами робіт попередніх дослідників дозволяють розглянути історичну топографію цих міст, проаналізувати процеси їх зародження та розвитку в епоху Київської Русі.

Єдину згадку про Острог знаходимо в Повісті минулих літ під 1100 р. [4, с. 155]. Документальні джерела XVI – початку XVII ст. повідомляють про такі частини міста, як Замок (він складався із Дитинця і Пригородка) та Місто [6, с. 88–89]. Дитинець площею 0,5 га був резиденцією князів Острозьких, тут вони збудували Богоявленський собор (рис. 1, А). Пригородок – прилегла до замку укріплена частина поселення із князівськими будівлями, дворами шляхти, Успенською та Миколаївською церквами і костелом Успіння Богородиці (рис. 1, Б). Площа Пригородка – близько 2,7 га. Саме місто також мало укріплення, від яких до нашого часу збереглися Луцька і Татарська башти (рис. 1, В, Г) [15, с. 90; 7].

Дитинець і Пригородок були розташовані у східній частині високого мисоподібного виступу корінного лівого берега р. Вілії, їх площадки підвищуються над заплавою на 20–22 м. Із північного сходу вони були обмежені давньою вузькою долиною, по якій протікав струмок (тепер по цій долині проходить проспект Незалежності). На північний схід від цієї долини, на значно нижчому мисі, знаходилось середньовічне місто.

Вивчення археологічних пам'яток Острога розпочалося у 1925 р. із розкопок Й.В. Новицького на слов'янському курганному могильнику, що знаходився поблизу єврейського кладовища, на північний схід від Луцької брами. Окремі знахідки з поховань були закуплені для Варшавського археологічного музею, зокрема, там зберігається срібне дротяне скроневе кільце із кінцями, що накладаються один на один [18, с. 248]. Такі прикраси були поширені на Волині та в інших регіонах Південної Русі у X–XII ст. [5, с. 44].

Вперше культурні шари на території замку вивчав І.В. Бондар у 1957, 1958 рр. [1; 2]. На Замковій горі (дитинці) у двох шурфах на схід від круглої башти вдалося простежити залишки оборонної стіни замку князів Острозьких, було знайдено уламки керамічних виробів епохи Київської Русі і наступних періодів [2, с. 14–15]. На території Пригородка І.В. Бондар прокопав чотири розвідкові траншеї на підвищенні між замковим ровом і вул. Академічною. Було виявлено культурні нашарування потужністю до 2,5–2,8 м. Нижній культурний шар містив знахідки трипільської культури, середній – залишки об'єктів і речі, які автор розкопок датував XI–XIII ст., а верхній шар із матеріалами XV–XVII ст. залягав до глибини 1,5 м.

У 1967–1969 рр. на Замковій горі дослідження проводила архітектор О.М. Годованюк. З короткої публікації про ці роботи довідуємося, що фундаменти кам'яного муру замку князів Острозьких прорізали внутрішній схил давнього оборонного валу, його спорудження дослідниця датувала XII ст. або ж кінцем XI ст. [3, с. 322]. Сформована в ході цих робіт невелика колекція речових знахідок доби середньовіччя, що зберігається у фондах державного історико-культурного заповідника м. Острога, включає в тому числі і кілька вінець давньоруських гончарних горщиків XII – першої половини XIII ст.

У 1979 р. співробітник державного історико-культурного заповідника м. Острога О.А. Бондарчук на дитинці прокопав шурф до материка на північ від вежі Мурованої. Потужність культурних нашарувань у шурфі перевищувала 4 м. Знахідки гончарних горщиків з цього шурфу дозволяють датувати слов'яно-руське поселення на Замковій горі Х–ХІІІ ст.

Нові дослідження на Пригородку були проведені у 2004 р. на подвір'ї костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії (рис. 1, 2), а в 2008 р. на схід від костелу, на ділянці, де до середини ХІХ ст. знаходилась Миколаївська церква (рис. 1, 4). Обидва розкопи розташовані на природному місі, форма якого добре простежується і в наш час. Із північного сходу він обмежений давньою долиною, що виходила до заплави р. Вілії (проспект Незалежності), а з півдня – яром (вулиця Академічна).

Розкоп 2004 р. розмірами 15×20 м знаходився за 15 м на північ від будівлі костелу [9]. На площі розкопу культурні нашарування мали потужність від 2 до 3,5 м, простежено пониження материка на північ, до давньої долини. Від рівня сучасної денної поверхні до глибини 0,8–0,9 м виявлено пізні підсипки ґрунту, нижче залягав верхній культурний шар доби князів Острозьких ХV–ХVІІ ст. потужністю 0,4–0,7 м. Під ним знаходився шар слов'яно-руського часу Х–ХІ ст. завтовшки 0,4–0,7 м. На материк (жовтий лесоподібний суглинок) лежав щільний темно-коричневий ґрунт завтовшки до 0,6–0,7 м, він містив знахідки трипільської культури. Слов'яно-руський культурний шар та об'єкти на дослідженій ділянці мали добру збереженість, однак, у східній та частково південній частинах розкопу вони були частково зруйновані земляними роботами ще до початку досліджень.

Виявлено ділянку оборонного валу, насипаного із материкового суглинку вздовж північного краю узвишся. Підшва валу залягала на глибині 2 м від рівня сучасної денної поверхні. Загальну ширину насипу валу можна визначити в межах 14–16 м, найбільшої висоти (до 1 м) він досягав ближче до північного краю площадки. Пов'язаний із цим валом рів простежено під час археологічної експертизи ділянки на вул. Князів Острозьких, 12 (рис. 1, 1). Результати археологічних досліджень і спостереження за рельєфом місцевості дозволяють зробити висновок, що ця лінія оборони захищала поселення із півночі та заходу.

У розкопі 2004 р. до слов'яно-руського періоду віднесено 43 об'єкти, в тому числі 17 жител, а також господарські будівлі, зернові ями, ями для випалювання дьогтю і вогнища. Виявлено окремі групи жител (від двох до чотирьох), у кожній з яких будівлі взаємно перекривалися, а отже, використовувались в різний час. Вдалося виділити два етапи розвитку слов'яно-руського поселення біля костелу. До першого етапу (Х ст.) віднесені будівлі, перекриті насипом валу та синхронні їм. До другого етапу (ХІ – рубіж ХІ–ХІІ ст.) належали об'єкти, що існували після спорудження валу. Дата спорудження валу визначається рубежем Х і ХІ ст.

У розкопі 2008 р. дослідження проведені на площі 266 кв. м., виявлено культурні шари та об'єкти поселень пізньотрипільського, слов'яно-руського, литовсько-польської доби та християнські поховання періоду функціонування Миколаївської церкви ХVІ–ХVІІІ ст. Материк – жовтий лесоподібний суглинок, досягнуто на глибині 2,5–2,7 м.

До слов'яно-руського поселення належать 40 об'єктів, в тому числі 7 жител, 4 господарські будівлі (з них дві з великими нішоподібними печами), шість зернових ям, інші господарські ями та вогнища. Всі житла та більшість об'єктів датовані Х–ХІ ст. В культурному шарі поселення та в кількох господарських ямах зібрано матеріали ХІІ ст., але залишків жител цього часу не виявлено. Вірогідно, житла ХІІ ст. не мали глибоких котлованів, а тому їх рештки були зруйновані котлованами будівель ХV–ХVІІ ст. та могильними ямами.

Колекція речей включає різноманітні вироби із глини, металів, кістки, скла. Деякі із знахідок вказують на високий соціальний статус жителів цієї частини поселення ХІ–ХІІ ст., відзначимо скляне різнокольорове намисто (понад 50 намистин), кістяне вістря із вирізаною головою звіра на тупому кінці, срібний перстень, скляні браслети, книжкову застібку.

Досліджені на Пригородку житла мали заглиблені в ґрунт котловани, чотирикутні в плані, з довжиною стін від 2,6 м до 4,4 м, заглиблені в ґрунт на 1,2–1,6 м. А в найбільш пізніх будівлях глибина котлованів становила 0,5–0,6 м. Стіни жител мали як каркасно-стовпову так і зрубну конструкцію дерев'яних стін. Печі були збудовані із каміння та глини на долівці в одному з кутів котловану, як правило, біля північної чи східної стіни.

Рештки слов'янського поселення виявлені також на північний схід від Пригородка, на території старого міста. Цікаві матеріали отримані під час досліджень ділянки на проспекті Незалежності, 3 (рис. 1, 5). У 1988 р. тут почалося будівництво будинку культури і виявлені в ході земляних робіт об'єкти досліджували О.А. Бондарчук та О.Л. Позіховський. Всього розкопано сім жител-напівземлянок. Два найбільш ранні відносяться до культури типу Луки-Райковецької і можуть бути датовані ІХ – першою половиною Х ст. [8, 82–83]. Ще п'ять будівель містили комплекси гончарної кераміки, які датовані Х – початком ХІ ст. (2 житла) і ХІ ст. (3 житла). Об'єктів ХІІ–ХІІІ ст. не було знайдено.

У 2007 р. на цій ділянці розпочалося будівництво нового корпусу Національного університету «Острозька академія». Тому в 2007–2008 рр. тут проводились археологічні роботи, в ході яких виявлено слов'яно-руський шар завтовшки 0,4–0,5 м, досліджено рештки жител та різноманітних об'єктів. Найбільший інтерес становить раннеслов'янське житло № 38. Це напівземлянка розмірами 4,95×4,05 м, заглиблена на 0,65 м від рівня виявлення. Піч-кам'янка знаходилась у північно-західному куті житла. Серед каміння, з якого було складено піч, знайдено кістки тварин, уламки ліпних раннеслов'янських горщиків та крейдяне прясельце. Ці знахідки дозволяють віднести побудову печі до VІІІ ст.

Здобуті археологічні джерела дозволяють стверджувати, що поселення на цій ділянці (проспект Незалежності, 3) почало формуватись у VIII–IX ст., а найбільш активно розвивалось у X–XI ст.

Добре збережений культурний шар X–XIII ст. виявлено під час археологічної експертизи на вул. Островського (рис. 1, 6). Він мав товщину до 0,6 м і був перекритий пізнішими нашаруваннями потужністю 2,5–2,8 м. Материк на цій ділянці досягнуто на глибині 4,5 м. Слов'яно-руський культурний шар і об'єкти X–XII ст. відкрито також під час археологічних робіт на ділянці на розі вул. Островського та Яворницького (рис. 1, 7).

Наявні археологічні джерела свідчать, що на лівому березі давнього струмка в районі колишньої Ринкової площі у VIII–IX ст. існувало значне ранньослов'янське поселення. У X ст. зростає щільність забудови на селищі та формується нове укріплене поселення площею 3,2 га на високих ділянках корінного берега р. Вілії в межах пізніх Дитинця та Пригородка. Найбільш інтенсивний розвиток ранньосередньовічного Острога припадає на X–XI ст., поселення мало складну структуру і включало дитинець, околне місто та посад. Археологічні показники дозволяють характеризувати його як ранній міський центр.

Важливі зміни у плановій структурі Острога простежуються з рубежу XI–XII ст., коли площа поселення скорочується приблизно в два рази. У ході археологічних робіт не виявлено слідів погрому чи пожежі на поселенні. Вірогідно, простежені процеси трансформації Острога відбувалися мирним шляхом і були викликані політико-адміністративними заходами, направленими на заміну старих племінних структур державно регульованим заселенням.

Першу згадку про Дубно знаходимо в Повісті минулих літ під 1100 р. [4, с. 155]. У 1149 р. біля Дубна стояли з військами Андрій Боголюбський та його брат Ростислав, вони були учасниками походу на Волинь Юрія Довгорукого [4, с. 227]. Місто згадується також у числі володінь Мстислава Даниловича, сина Данила Галицького, в зв'язку з подіями, які дослідники датують 1288 р. [4, с. 439].

Середньовічне місто сформувалося на півострові, який з півдня і сходу був обмежений заплавою р. Ікви, а із північного заходу – широкою заболоченою низиною. У південно-східному куті півострова князями Острозькими було збудовано замок (рис. 1, А), із заходу в XVI ст. місто захищали рів і земляний вал із Луцькою брамою (рис. 1, Б) [15, с. 123–124].

Перші археологічні розвідки на території Дубна були проведені в 20–30-х рр. XX ст. на ділянці, що підвищується над заплавою ріки на 5–6 м на схід від замку, на лівому березі р. Ікви (рис. 1, 1). Тут було зібрано уламки глиняного посуду XII–XIII ст. [18, с. 237]. Це давнє мисове поселення в 1946–1947 рр. обстежили М.І. Островський та М.Ю. Смішко і визначили його як залишки городища [16, с. 352]. Нині це мисове укріплення частково зруйноване земляними роботами, збудоване житловими та господарськими будівлями, але вивчення планів міста кінця XVIII – початку XX ст. дозволяє визначити його первісні розміри – близько 120x60–100 м. У 2007 р. було прокопано археологічний шурф на південному краю збереженої частини мису, що має розміри 50x40 м, виявлено матеріали слов'яно-руського часу X–XIII ст. та литовсько-польської доби XIV–XVI ст.

У 1995 р. І.К. Свешніков провів розкопки на території замку. На ділянці розкопу материк досягнуто на глибині близько 4 м. Відкрито потужні нашарування литовсько-польської доби та два слов'яно-руські житла, датовані другою половиною X – початком XI ст. (№ 7) і XII ст. (№ 6) [19].

Важливі нові археологічні джерела для вивчення ранніх етапів розвитку Дубна були отримані в ході досліджень на двох сусідніх ділянках на Майдані Незалежності, 3 та на вул. Замковій, 10. Вони знаходяться на відстані 70–100 м на захід від південного бастиону замку князів Острозьких (рис. 2, 3, 4).

На Майдані Незалежності, 3 рятівні археологічні розкопки були проведені в 2005–2006 рр. на площі 190 кв. м. Виявлено культурні нашарування X–XII ст. і XV–XVIII ст. потужністю 2–2,8 м. Відкрито залишки житла XI ст., господарської будівлі X ст. з великою нішоподібною піччю, дві господарські ями X ст. і XII ст. та різноманітні об'єкти литовсько-польської доби [12; 13].

На ділянці, що на вул. Замковій, 10 розкоп мав площу 270 кв. м. Виявлено культурні нашарування потужністю 1,5–2,2 м та 18 різночасових об'єктів, у тому числі 9 слов'яно-руських, які відносяться до різних етапів розвитку поселення, від X ст. до XIII ст. Найбільш ранні об'єкти на цій ділянці давнього поселення датовані X ст. – це житло № 2 та господарська будівля № 17. Житло № 2 – прямокутна в плані напівземлянка (3,6x3,75 м) зі стінами каркасно-стовпової конструкції, заглиблена в материк на 0,3–0,4 м. Рештки печі-кам'янки знаходились у північному куті. До того ж типу напівземлянок віднесені житло XI ст. (№ 5) розмірами 4,2x4,25 м і житло № 3, що мало котлован розмірами 4x4 м і глинобитну піч, датоване кінцем XI – першою половиною XII ст.

До іншого конструктивного типу належала пізніша будівля № 1а. Це було наземне житло з потужним підвалом (підкліття). Відкрито прямокутний котлован розмірами 4,2x4,6 м, заглиблений у ґрунт на 0,8 м від рівня виявлення. Вхід до котловану у вигляді похилого коридору простежено з північного боку. В котловані виявлено потужний завал зруйнованої глинобитної печі. Речові знахідки дозволяють датувати житло № 1а XII – першою половиною XIII ст.

Слов'яно-руський культурний шар і об'єкти X–XI ст. було відкрито під час археологічних робіт на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія (рис. 2, 5) [14], на вул. Свободи (рис. 2, 7, 8), на вул. Шевченка, 14 (рис. 2, 14), а матеріали X–XIII ст. трапилися на вул. Замковій, 17 (рис. 2, 2), на вул. Кирила і Мефодія, 18-а (рис. 2, 6) [13].

У 90-х рр. XX ст. В.В. Ткач виявив у старій частині Дубна середньовічне поселення поблизу провулка Купального (рис. 2, 13), на підвищенні, де знаходиться Спасо-Преображенська церква (рис. 2, 12) і на правому

березі р. Ікви на старому передмісті Сурмичі навколо Георгіївської церкви (рис. 2, Е), а також на окремому підвищенні в заплаві правого берега р. Ікви, при впадінні в неї р. Липки (рис. 2, 16) [10].

Освоєння території Дубна слов'янами відбулося не пізніше кінця V–VI ст., про це свідчать знахідки об'єктів празької культури на південній окраїні міста, на поселенні Волиця [11]. Ранньослов'янський ліпний і ранній гончарний посуд VIII – початку X ст. зібрано на Сурмичах (рис. 2, 16, 17) і на ділянці на вул. Лесі Українки (рис. 2, 9). У X – на початку XI ст. заселена площа на обох берегах р. Ікви різко збільшується, формується культурний шар, що свідчить про швидке зростання чисельності населення, щільності заселення території навколо замку князів Острозьких. Суцільна заселена площа на лівому березі р. Ікви від мисового городища на сході до вул. Кирила і Мефодія на заході становила в X–XI ст. близько 6 га.

У XII–XIII ст. Дубно продовжує розвиватись як середньовічне місто: ускладнюється його структура, зростає площа. Ядром давньоруського міста було городище на схід від замку князів Острозьких – давній дитинець (рис. 2, 1), а новий замок (рис. 2, А) було збудовано, вірогідно, в межах окольного міста епохи Київської Русі. Міська територія, включаючи посадські райони на лівому та правому берегах р. Ікви, становила близько 20 га.

Здобуті в ході досліджень Острога та Дубна археологічні джерела доповнюють скупі повідомлення літописів і дозволяють простежити ранні етапи формування цих волинських міст. На їх території знайдені рештки ранньослов'янських поселень культури типу Луки-Райковецької VIII–X ст. Підйом Острога і Дубна добре простежується з X ст. Зростає заселена площа і щільність забудови, частина поселення перетворюється на фортецю. Вірогідно, в цей час вони були значними племінними центрами волинян.

В XI ст. Острог і Дубно демонструють поступальний розвиток. Отже, після входження Волині до складу Київської Русі вони залишались важливими адміністративними центрами в регіоні. Але в XII ст. Острог втрачає своє значення, його площа зменшується майже вдвічі. Вірогідно, ці зміни були пов'язані зі швидким розвитком Дорогобужа, який на початку XII ст. став центром удільного князіння в середній течії Горині. Пряма залежність економічного розвитку міст від їх політичного значення простежувалася ще на ранньофеодальному етапі історії Київської Русі і залишалась визначальною у XII–XIII ст. [17, с. 74–75]. На відміну від Острога, літописний Дубен у XII ст. зберігає статус адміністративного центру значної за площею волості в середній течії р. Ікви, а тому продовжує розвиватись як середньовічне місто.

Джерела та література

1. Бондар І.В. Науковий звіт про археологічні розкопки в м. Острозі Ровенської обл. в 1957 р. / І.В. Бондар // Науковий архів ІА НАНУ. – 1957/33. – № 2965.
2. Бондар І.В. Науковий звіт про археологічні розкопки в м. Острозі в 1958 р. / І.В. Бондар // Науковий архів ІА НАНУ. – 1958/37. – № 3229, 3230.
3. Годованок О.М. Найдавніші оборонні споруди на Замковій горі в м. Острозі / О.М. Годованок // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 318–322.
4. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.С. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с.
5. Моця А.П. Погребальні пам'ятники южноруських земель IX–XIII вв. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
6. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упорядник В. Атаманенко; Редактор Л. Винар. – Острог, 2004. – 384 с.
7. Прищепка Б.А. Матеріали до реконструкції історичної топографії Острога доби середньовіччя / Б.А. Прищепка // Архітектурна спадщина Волині: Зб. наук. праць. – Рівне: ППДМ, 2008. – С. 23–28.
8. Прищепка Б.А. Слов'яно-руське поселення в Острозі / Б.А. Прищепка // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради: Збірка наук. праць. – Коростень, 2008. – Т. II. – С. 80–84.
9. Прищепка Б.А. Розкопки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. / Б.А. Прищепка, О.Л. Позіховський, О.М. Романчук, В.С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2005. – С. 262–265.
10. Прищепка Б.А. Археологічне обстеження околиць Дубна / Б.А. Прищепка, В.В. Ткач // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – К., 1998. – С. 134–135.
11. Прищепка Б.А. Нові ранньослов'янські знахідки з Дубно / Б.А. Прищепка, В.В. Ткач // Волинський музей: історія і сучасність: Наук зб. – Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 416–418.
12. Прищепка Б.А. Охоронні розкопки в центральній частині м. Дубна Рівненської області / Б.А. Прищепка, В.В. Ткач, В.С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. – К.-Запоріжжя: «Дике Поле», 2006. – С. 315–318.
13. Прищепка Б.А. Нові археологічні джерела для вивчення історичної топографії міста Дубна / Б.А. Прищепка, В.В. Ткач, В.С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр.: Збірка наук. праць / за ред. Н.О. Гаврилюк. – Вип. 9. – К.-Запоріжжя: ІА НАН України, «Дике Поле», 2007. – С. 314–317.
14. Прищепка Б.А. Продовження досліджень середньовічного м. Дубна / Б.А. Прищепка, В.В. Ткач, В.С. Чекурков // Археологічні дослідження в Україні. 2006–2007. – К.: ВД «Академперіодика», 2009. – С. 282–284.
15. Рычков П.А. Дорогами южной Ровенщины / П.А. Рычков. – М.: Искусство, 1989. – 176 с.
16. Смішко М.Ю. Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР у 1947 р. / М.Ю. Смішко // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – Т. 3. – С. 337–378.
17. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. / П.П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
18. Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie / L. Rauhut // Materiały wczesnosredniowieczne. – 1960. – Т. V. – С. 231–260.
19. Swieszniak I. Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie / I. Swieszniak, W. Hupalo // Materiały I Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów, 1996. – Т. XVII. – С. 297–303.

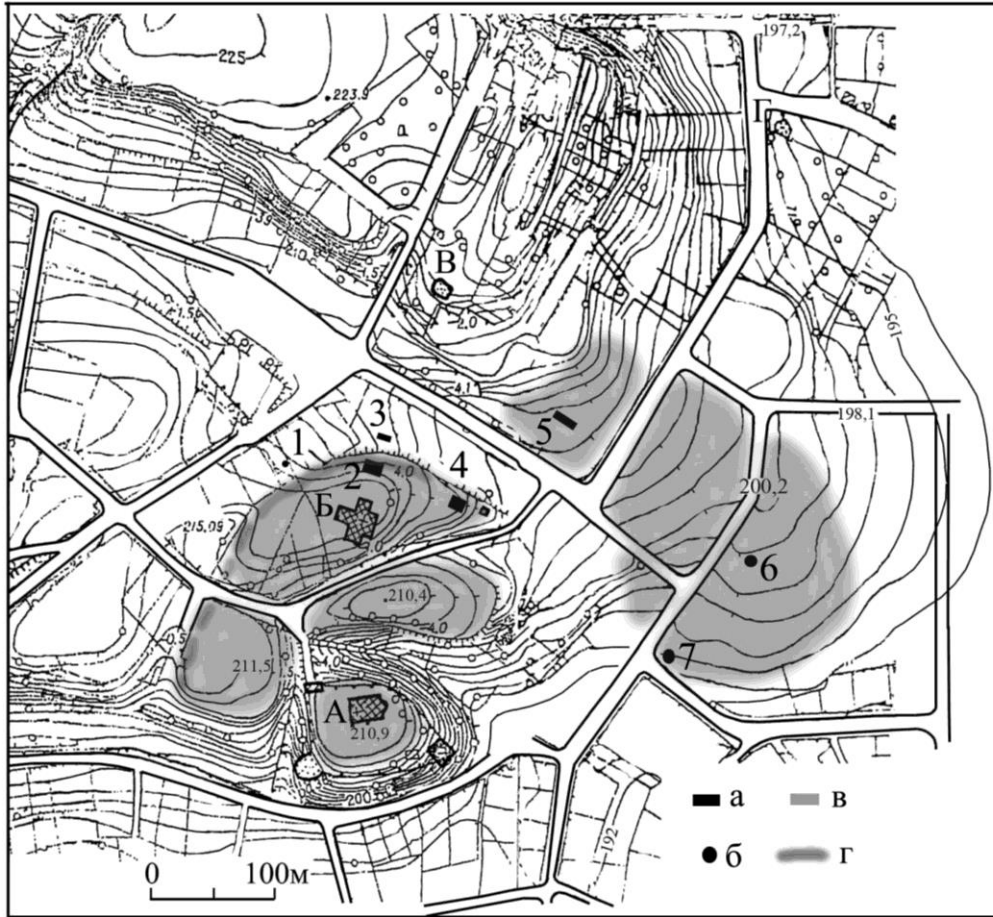

Рис. 1. План центральної частини м. Острога.
 Буквами позначені: А - Богоявленський собор на Замковій горі;
 Б - костел Успіння Пресвятої Богородиці на Пригородку;
 В - Луцька башта; Г - Татарська башта.
 Цифрами позначені ділянки, на яких проводились
 археологічні дослідження: 1 - вул. Князів Острозьких, № 12;
 2 - на північ від костелу Успіння Пресвятої Богородиці;
 3 - пр. Незалежності, № 4; 4 - вул. Академічна, № 12;
 5 - пр. Незалежності, № 3; 6 - вул. Островського;
 7 - на розі вул. Островського і Яворницького.
 Умовні позначення: а - археологічний розкоп; б - шурф
 експертизи; в - ділянки з культурним шаром X-XIII ст.;
 г - оборонний вал.

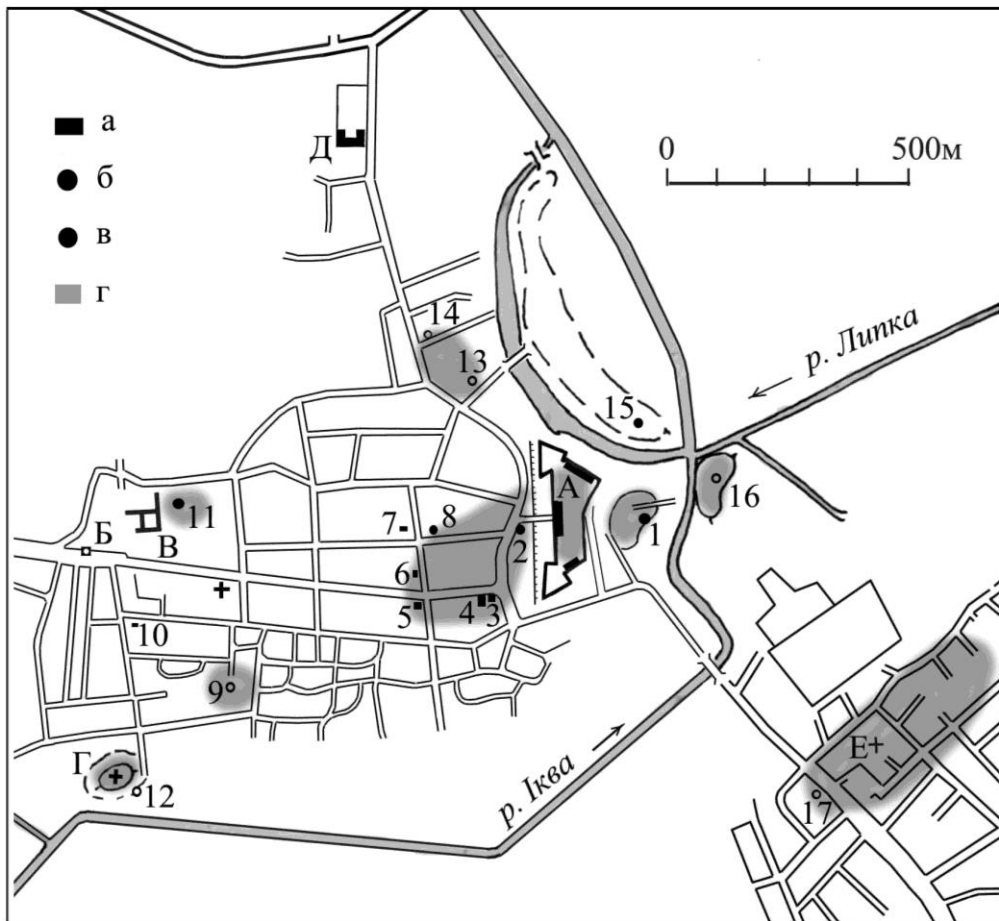

Рис. 2. План центральної частини м. Дубна.

Буквами позначені: А - замок; Б - Луцька башта; В - монастир бернардинів; Г - Спасо-Преображенська церква; Д - монастир кармелітів; Е - Георгіївська церква.

Ділянки, на яких проводились археологічні дослідження:

- 1 - городище, вул. Замкова, № 53; 2 - вул. Замкова, № 17;
- 3 - вул. Замкова, № 10; 4 - Майдан Незалежності, № 3;
- 5 - на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія;
- 6 - вул. Кирила і Мефодія, № 18-а; 7 - вул. Кирила і Мефодія, № 10;
- 8 - вул. Свободи, № 26; 9 - вул. Л. Українки; 10 - вул. Стара, № 67;
- 11 - вул. Т. Бульби; 12 - вул. Спасівська; 13 - провулок Купальний;
- 14 - вул. Шевченка, № 14; 15 - ур. «Острівок»; 16 - Сурмичі, пункт 3;
- 17 - вул. Сурмичі, магазин «Надія».

Умовні позначення: а - археологічний розкоп; б - шурф експертизи;
в - збори підйомного матеріалу та спостереження за земляними роботами; г - ділянки з культурним шаром X-XIII ст.

З М І С Т

NOTA BENE

Грипич С.Н. ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА СТОРІНКАХ ФАХОВОЇ ПЕРІОДИКИ, ПРЕДСТАВЛЕНОЇ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РДГУ (<i>Рецензія на періодичне фахове видання „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету”</i> . – Рівне: РДГУ, 2000 – 2010)	3
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	
Удод О.А., Юрій М.Ф. ВЛАДА У КИЇВСЬКІЙ РУСІ	7
Заглинська Л.В., Гоголь Т.В. УКРАЇНСЬКІ ГРОШІ В ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВИХ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН	17
Єрасов Б.В. УКЛАДАННЯ ШЛЮБУ МІЖ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ ТА ЦЕСАРІВНОЮ АННОЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	28
Омельчук Б.А. РЕЗИДЕНЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА ЛЬВІВЩИНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ	32
Казначєва Л.М. РІЧПОСПОЛИТСЬКІ СЕЙМИКИ У ШЛЯХЕТСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	37
Шеретюк Р.М. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПІД ЧАС ПРИЄДНАННЯ УНІАТІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ ДО РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КІНЦІ XVIII СТ.	42
Нагорний В.В. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАКЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У БОРОТБІ З УКРАЇНСЬКИМ ПРАВОСЛАВНИМ СЕКТАНТСТВОМ У XVIII - ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)	47
Нікітін Ю.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПО СТВОРЕННЮ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ, ХАРКІВСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ У II ПОЛОВИНІ XIX СТ.	51
Шугаєва Л.М. В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ'Я. ІНОКЕНТІЙ БАЛТСЬКИЙ	57
Киридон А.М. УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ПОБУТУ В СУСПІЛЬСТВІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ: ОНТОЛОГІЧНИЙ І АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	59
Доброчинська В.А. ЮРІЙ ШУМОВСЬКИЙ: ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1908–2004)	68
Абакунова Г.В. АНТИСЕМІТСЬКА ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ ВЛАДИ В РАЙХСКОМІСАРИАТІ «УКРАЇНА»	73
Киридон П.В. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ХРУЩОВСЬКОЇ ДОБИ	79
Чура В.І. КОМПАРТАПАРАТ І РЕЛІГІЙНИЙ РУХ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX СТ.	84

Мишков В. ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АДРІАНА (ЧЕТВЕРГОВА) В КОНТЕКСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ СТАРООБРЯДНОЮ ЦЕРКВОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ	88
Веремейчик Л.Ф. СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПРОТЕСТАНТІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	92
Милуць В.І. ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА ВІЙСЬКО: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІСТЬ	95
Филипчук С.В. ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ	100
Давидчук С. ВІЗИТИ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. ХХ СТ.	103
Сидорук Т. В. ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА НА ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	110
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Прищепя Б.А. НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ ВОЛИНИ	117
Прищепя О. П. РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ У МІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	123
Мельничук Н.М. СИМВОЛІКА ПОЛЬСЬКОГО СОКОЛЬСТВА ВОЛИНИ: ПОХОДЖЕННЯ І ТРАДИЦІЇ (1921-1939 рр.)	127
Ленартович О.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОУН НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1921-1939 РР.	131
Цецик Я.П. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ У 1931 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1935 РР.	136
Жив'юк А.А. ТЕАТР ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ: РІВНЕНСЬКИЙ ВИПАДОК	142
Семещук В.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕЛПОРАТИВНИХ РОБІТ НА ВОЛИНІ В УМОВАХ «ЗАСТОЮ»: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	148
Виткалов С.В. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ РІВНЕНЩИНИ	156
Демянюк І. НА ПЕРЕДНЬОМУ КРАЇ. Нарис історії Української Гельсінської Спілки на Рівненщині	159
ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС	
Постоловський Р.М. НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	168

Бевзюк Є.В. СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	177
Агасиев Икрам Керим оглы ПРОБЛЕМЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИСТОВ В ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА	183
Івчик Н.С. ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	187
Константінова В.М. ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІД МАНІФЕСТУ ПРО ВОЦАРІННЯ ОЛЕКСАНДРА ІІІ ДО МІСЬКОГО ПОЛОЖЕННЯ 1892 Р.	191
Троян П.С. КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ В НІМЕЧЧИНІ 1841 – 1884 рр.: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	195
Плюта Н.В. ФРАНЦІЯ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНІ 80-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ	198
Валюх Л.І. АНГЛО-НІМЕЦЬКИЙ КОНФЛІКТ В ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ (1895 – 1896 рр.) В ОЦІНЦІ АНГЛІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ	204
Хитровська Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ В ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ УЧАСТІ ДУХОВЕНСТВА У ПОЛІТИЦІ В ПРАВОСЛАВНІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	209
Ласкавий Д.В. УГОДА ГРІНВУДА – БЕРАНЖЕ 1919 р. І НАФТОВИЙ СОЮЗ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ	213
Скопова О.І. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ КРИЗИ КОНСТИТУЦІЙНО-МОНАРХІЧНОГО ЛАДУ В ІСПАНІЇ (1918-1931 РР.)	216
Бородинська Л. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СПІЛЬНОТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН У ПОЛЬЩІ (1918-1939 РР.)	221
Давлетов О.Р. РІХАРД ДАРРЕ – ВІД АГРОНОМА-КОЛОНІЗАТОРА ДО МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬСТВА ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ	225
Піковська Т.В. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920 – СЕРЕДИНІ 1930-х рр.	229
Постоловський Р.М. ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1944 – 1945 рр.)	233
Віруцька С.В. СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В ПОЛЬЩІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОДІЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»	239
Лемак Н.М. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ Е. ХІТА В УМОВАХ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАСАД КОНСЕРВАТИЗМУ ДО НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)	244

Пелех Є.І. УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ ФРН У МІЖНАРОДНИХ ЗУСИЛЛЯХ ІЗ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (1991-1995)	251
Генега І.М. ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Є.ПРИМАКОВА: ВІД РОМАНТИЗМУ ДО ПРАГМАТИЗМУ?	255
Санжаревський О.І. СПІЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОБОРОНИ БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ В КІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОГОВОРУ ПРО СТВОРЕННЯ СОЮЗНОЇ ДЕРЖАВИ	261
Бояківський Л. С. ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ ПРОЕКТ БУДІВНИЦТВА ГАЗОПОРТУ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГОБЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: ДИСКУСІЯ В СЕРЕДИНІ КРАЇНИ	265
Павлюк Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГОВОРНОГО ПРОЦЕСУ ПРО ПРИЄДНАННЯ МІЖ ХОРВАТІЄЮ ТА ЄС	268
Буз О.М. ЖІНКИ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ	372
Троян С.С. ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЛІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД	276
ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	
Якимчук О.О. ВІТЧИЗНЯНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХЕТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ШЛЯХТИ РІВНЕНСЬКОГО ПОВІТУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	281
Ветвінська Н.О. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА В ХІХ- ХХ СТ.	286
Дібас О.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ (1861-1914 рр.)	290
Грипич С.Н., Граб О.В. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	294
Гуч С. СТВОРЕННЯ БІБЛОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІСТОРИЧНІ, ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	299
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	303
ЗМІСТ	305

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 19

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – Третяк О.Ю.

Обкладинка – Самсонюк В.Б.

Підписано до друку 30. 09. 2010 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 30,00. Віддруковано засобами оперативної поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2010. – Випуск 19. – 309 с.
